

Munir Drkić

RUKOPISI *MESNEVIJE* U GAZI HUSREV-BEGOVOJ BIBLIOTECI U SARAJEVU¹

Sažetak

U ovome radu predstavljani su rukopisi *Mesneviye* iz rukopisne zbirke Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, u kojoj se čuva najveći broj rukopisa ovoga djela. Ti rukopisi općenito se mogu podijeliti na one koji sadrže tekst ovoga djela, zatim njegove komentare i, konačno, djela koja na različite načine imaju veze s *Mesnevijom*, ali ne sadrže tekst samoga djela. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci čuvaju se integralni tekst prvog, drugog i petog sveska *Mesneviye* te fragmenti prvog i sedmog, apokrifnoga sveska. Među komentarima postoje Šem'ijev i Ankaravijev komentar na turskom te Sururijev komentar na perzijskom jeziku. Mogu se pronaći još kraći izbori, komentari pojedinih dijelova ili kazivanja iz *Mesneviye*. Od ostalih djela, u Biblioteci se čuvaju rječnik termina i izraza *Mesneviye* te jedno djelo napisano u pohvalu Rumijevog remek-djela, koje još daje vrijedne podatke i o utjecaju *Mesneviye*. S obzirom na jezik na kojem su napisani, postoje rukopisi na perzijskom, rukopisi na turskom i dvojezički rukopisi.

Generalni zaključak jeste taj da su rukopisi *Mesneviye* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, iako malobrojniji od rukopisa nekih drugih tekstova na perzijskom jeziku, zanimljivi najviše zbog svoje raznovrsnosti. Ta raznovrsnost svjedočanstvo je širokog interesa za *Mesnevijom* i poštovanja što ga je ova knjiga uživala, i to ne samo među obrazovanom elitom već i među različitim društvenim skupinama.

Ključne riječi: Dželaluddin Rumi, *Mesneviya*, rukopisna zbirka Gazi Husrev-begove biblioteke, perzijski, turski, dvojezički rukopisi, komentari *Mesneviye*, Ğazīre-ye Masnawī, Moškelat-e Masnawī, Dar bayān-e madh-e Masnawī.

I.

Mesneviya kao najznačajnije djelo Dželaluddina Rumija prisutna je već stoljećima i na prostoru Bosne. To je knjiga koja je, kao rijetko koji drugi tekst, u kulturnoj tradiciji Bošnjaka uživala poseban status i poštovanje. Utjecaj

¹ Veliku zahvalnost dugujem bibliotekaru mr. Osmanu Laviću, koji mi je pružio stručnu bibliotekarsku pomoć pri pretraživanju rukopisa. Bez te pomoći pisanje ovoga članka trajalo bi znatno duže.

Mesnevije znatno prelazi granice književnosti i sufizma, dotle da se može ustvrditi kako on predstavlja zanimljiv kulturološki fenomen. Poštovanje koje je ovo djelo uživalo i utjecaj koji je izvršilo na ovim prostorima može se sagledavati u tri odvojene pojave:

Prvo, postoji određeni broj pjesnika Bošnjaka koji su pisali poeziju pod utjecajem *Mesnevije*, i to ne samo na perzijskom već i na turskom, a utjecaj se može pratiti i u poeziji nekih pjesnika na arapskom jeziku. Treba napomenuti da su ovdašnji pjesnici bili pod utjecajem i nekih drugih perzijskih klasika, ali ni jedno drugo klasično djelo na perzijskom jeziku nije uživalo status kao *Mesnevija*. Utjecaj Dželaluddina Rumija na pjesnike može se objasniti činjenicom da je Bosna bila u sastavu Osmanske imperije i da su pjesnici s ovih prostora pratili trendove u osmanskoj divanskoj književnosti. Zna se da je Rumijev utjecaj općenito u turskoj književnosti evidentan i nepobitan u periodu od XIII do XIX stoljeća, čemu je značajno doprinio i utjecaj melevijskog sufijskog reda. Budući da je značajan broj osmanskih pjesnika u Anadoliji i Rumeliji pripadao melevijskom sufijskom redu, tako je i utjecaj Rumijevog učenja bio nezaobilazna činjenica. Taj utjecaj bio je toliki da je vremenom oko samoga imena Dželaluddina Rumija stvorio određenu klimu svetosti.² U tom je smislu zanimljiv i navod Fevzija Mostarca u *Bulbulistanu* - jedinom cjelovitom proznom djelu na perzijskom jeziku napisanom rukom jednog autora s ovih prostora - o tome kako je Derviš-paša Bajezidagić, namjesnik Bosne, u dva navrata u XVI stoljeću i inače veliki poklonik djela Dželaluddina Rumija, pokušao spjevati djelo na perzijskom jeziku po uzoru na *Mesneviju*. Međutim jedne je noći usnio Rumija kako mu govori da se „okani te zanesenosti“ jer se njegova *Mesnevija* ne može oponašati.³ Ovaj navod predstavlja pohvalu samome djelu i zorno pokazuje koliko je poštovanje uživala ova knjiga među naučnom i političkom elitom u Bosni. Svoju naklonost prema Rumiju i posebno *Mesneviji* Bajezidagić je pokazao tako što je posebnom vakufnamom osnovao *Dār al-Maṭnawī*, jednu vrstu zadužbine za čitanje, komentiranje i izučavanje *Mesnevije*.⁴ To svakako svjedoči o Baje-

2 Nametak, Fehim, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2013., str. 79-80; Faroqhi, Suraiya, *Sultanovi podanici. Kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*, prevela Tatjana Paić-Vukić, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., str. 228-232.

3 Mostarac, Fevzi, *Bulbulistan*, prijevod s perzijskog: Džemal Čehajić, stilizacija: Džemaludin Latić, Kulturni centar Ambasade IR Iran u Sarajevu, Sarajevo, 2011., str. 141-142; Handžić, Mehmed, *Teme iz književne historije*, Ogledalo, Sarajevo, 1999., str. 164-165.

4 U toj vakufnami Bajezidagić je odredio koliko će se puta sedmično održavati predavanja iz *Mesnevije* i kako će se izvoditi, kakve osobine treba imati muderris, koliko će plaću primati itd. Vidjeti: Hasandedić, Hivzija, „Kratak prevod (ekcerpt) druge vakufname Derviš-paše Bajezidagića iz Mostara“, *Hercegovina*, br. 10, 1998., str. 17-22.

zidagićevoj naklonosti prema ovome djelu, ali i o poštovanju što ga je knjiga uživala u ovdašnjoj kulturnoj tradiciji i interesu koji je vladao za njom.

Drugo, autori porijeklom s ovih prostora pisali su i komentare *Mesneviye*. Među njima posebno vrijedi izdvojiti dvojicu: Ahmeda Sudija i Abdullaha Bošnjaka. Sudi je, osim u cijelome svijetu poznatog komentara Hafizovog *Divana* te komentara Sadijevih djela *Bustana* i *Đulistana*, bio napisao i cjelovit komentar *Mesneviye*, ali rukopis tog komentara još uvijek nije pronađen.⁵ S druge strane, uz ime Abdullaha Bošnjaka vežu se *Komentar jednoga stiha Mesneviye* (Šarh-e beiti az *Masnawī*)⁶ i komentar izbora od tristo šezdeset stihova iz *Mesneviye* pod nazivom *Ġazīre-ye Masnawī*,⁷ o čijim će rukopisima više riječi biti u nastavku ovoga rada.

Konačno, u Bosni je postojala bogata tradicija javnog čitanja i usmenog tumačenja određenih stihova i kazivanja *Mesneviye*, uglavnom u urbanim sredinama, a posebno u Sarajevu i Mostaru. Oni koji su čitali i tumačili *Mesneviyu* nazivani su *mesnevihanima* (perz. *masnawīxān*), dok se sam čin čitanja i tumačenja najčešće naziva zajedničkim terminom *mesnevihanstvo* (perz. *masnawīxānī*). Neki od uglednih mesnevihana bili su ujedno i najznačajniji predstavnici pisane baštine Bošnjaka na perzijskom jeziku.⁸

Shodno interesu koji je postojao za *Mesneviyu* u Bosni i Hercegovini, u svim većim javnim, ali i mnogim manjim i privatnim bibliotekama čuvali su se rukopisi ovoga djela. Ti rukopisi predstavljaju bitan segment postojeće rukopisne građe na perzijskom i turskom jeziku u našoj zemlji. Najznačajnije biblioteke u kojima se danas čuvaju rukopisi na arapskom, turskom,

5 Handžić, op. cit, 1999., str. 181-184; Algar, Hamid, „Bosnia and Herzegovina“, u: *Encyclopaedia Iranica*, 2003., Online edition; članak dostupan na internetskoj stranici: <http://www.iranicaonline.org/articles/bosnia-and-herzegovina>; Güzelyüz, ‘Alī, „Šarh-hāye Masnawī dar Ānātolī“, *Soxan-e ‘ešq*, šomāre-ye 31, 1385/2006, str. 23. Güzelyüz dodaje da je Sudi napisao i zasebno djelo pod naslovom *Resāle-ye moškelāt wa estelāhāt-e Masnawī* (Traktat o poteškoćama i terminima iz *Mesneviye*), ali ne navodi na kojem jeziku niti upućuje na neki dodatni izvor ili rukopisnu zbirku.

6 Čokić, A. Adil, „Dželaluddin Rumi (Svršetak)“, *Novi Behar. List za pouku i zabavu*, broj 24, godište I, Sarajevo, 1928., str. 399-400.

7 Vidjeti: Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Matični odbor Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“, Sarajevo, 2007. [1912.], str. 213; ‘Ezzatpūr, ‘Edālat, “Mo‘arrefi-ye ketāb: Ġazīre-ye Masnawī”, *Ketāb-e mäh-e adabiyāt*, šomāre-ye 165, 1390/2011, str. 105.

8 O tradiciji tumačenja *Mesneviye* u Bosni i Hercegovini više vidjeti: Trako, Salih, „Predavanja Mesneviye i mesnevihani u Sarajevu“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, 1987., Knjiga XIII-XIV, str. 221-226; Džaka, Bećir, “Interes za sufijsku poeziju kod bosanske uleme”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, Knjiga XVII-XVIII, 1996., str. 373-384; Drkić, Monīr, „Ahamiyyat-e Masnawī-ye ma‘nawī barāye mardom-e Bosnī wa Herzegowīn“, *Soxan-e ‘ešq*, šomāre-ye 31-32, 1385/2006, str 35-41.

perzijskom i bosanskom jeziku - Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Biblioteka Bošnjačkog instituta, Biblioteka Orijentalnog instituta u Sarajevu, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Biblioteka Historijskog arhiva Sarajevo i Biblioteka Arhiva Hercegovine u Mostaru - čuvaju rukopise Rumijeva najpoznatijeg djela. Cilj ovoga rada jeste ponuditi generalni uvid u rukopise *Mesneville* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu kao najvećoj rukopisnoj zbirci na četirima spomenutim jezicima u Bosni i Hercegovini i biblioteci u kojoj se istovremeno čuva najveći broj rukopisa Rumijevog remek-djela. Ovim kratkim predstavljanjem namjera je pokazati da rukopisi *Mesneville* u ovoj biblioteci vjerno oslikavaju status što ga je uživalo ovo djelo u lokalnoj tradiciji i interes koji je budilo stoljećima.

II.

Već površnim uvidom u rukopisnu građu Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu može se zaključiti da rukopisi *Mesneville* nisu najbrojniji među rukopisima klasičnih perzijskih djela, i to nije slučaj samo s ovom bibliotekom. Naime, u svim rukopisnim zbirkama najbrojniji su rukopisi Attarove *Pendname*, a zatim Sadijevog *Đulistana*. Tek nakon *Pendname* i *Đulistana* slijede rukopisi *Mesneville*, brojem otprilike jednaki s rukopisima Sadijevog *Bustana*. Razlog za to jeste sasvim jednostavan: *Pendnama* i *Đulistan* bili su udžbenici *etike* (aḥlāq) u brojnim medresama tokom osmanske vladavine u Bosni, tako da je sačuvan relativno velik broj rukopisa originalnog teksta na perzijskom, prijevoda i komentara na turskom, te sporadični rukopisi i na arapskom jeziku.⁹ Osim toga, *Pendnama* i *Đulistan* obimom su manji tekstovi od *Mesneville* u šest svezaka, ali i tekstovi jednostavnijeg sadržaja, pogodniji za širu čitalačku publiku. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu čuva se preko šezdeset rukopisa *Pendname*¹⁰ i više od pedeset rukopisa *Đulistana*,¹¹ dok se može pronaći dvadeset i devet rukopisa *Mesneville*.

Postojeći rukopisi *Mesneville* u ovoj biblioteci općenito se mogu podijeliti u tri grupe: rukopise koji sadrže samo tekst djela, rukopise koji sadrže njegove cjelovite ili fragmentarne komentare te, konačno, rukopise nastale iz

9 Ovdje treba dodati da se u rukopisnim zbirkama Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu i Arhiva Hercegovine čuvaju po jedan komentar Sadijevog *Đulistana* na arapskom jeziku. Vidjeti: Nametak Fehim, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo. Svezak četvrti*, Al-Furqān Islamic Heritage Foundation, London; El-Kalem, Sarajevo, 1998, str. 83-84; Hasandedić, Hivzija, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Izdanje Arhiva Hercegovine, Mostar, 1977., str. 42.

10 Popara, Haso „Nekoliko novih podataka o Visočaninu Osman-ef. Šulgiji, sinu Ahmedovu“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke Sarajevo*, Knjiga XXXII, str. 18.

11 Popara, Haso „Nekoliko novih podataka o Visočaninu Osman-ef. Šulgiji, sinu Ahmedovu“, op. cit. str. 15.

potrebe da se pojasne učenja *Mesnevi*e ili da se predstavi značaj i status što ga je uživala ova knjiga. Dakako, rukopisi se mogu klasificirati i na osnovu drugih kriterija, među kojima se odmah nameće klasifikacija na osnovu jezika kojim su napisani, koja će ovdje biti kratko obrazložena prije predstavljanja triju vrsta rukopisa zasnovanog na osnovnoj klasifikaciji. Klasifikacija na osnovu jezika rukopisa svjedoči o zastupljenosti različitih jezika na prostoru Bosne i njihovoj raširenosti na ovim prostorima.

Prema jeziku na kojem su napisani, u rukopisnoj zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu čuvaju se rukopisi *Mesnevi*e na perzijskom, rukopisi na turskom jeziku i dvojezički rukopisi. Dvojezički rukopisi uglavnom su strukturirani tako da sadrže tekst ovoga djela na perzijskom s prijevodom na turski, odnosno tekst originala na perzijskom praćen komentarom na turskom jeziku. Među ovom vrstom rukopisa posebno ističem jedno djelo i njegove komentare. Riječ je o posve zanimljivom tekstu koji nosi naslov *Ġazīre-ye Masnawī*, već spomenuti izbor od tristo šezdeset stihova *Mesnevi*e, autora Jusufa Sinečaka (umro 1546.). Sinečak je, zahvaljujući izvrsnom poznavanju *Mesnevi*e, njenih kazivanja i tematskih cjelina, uspio napraviti vanredno vrijedan izbor iz svih šest svezaka, tako da on izgleda kao zasebno i tematski lijepo uobličeno djelo mnogo više nego kao izbor iz nekog drugog djela. Čak je teško uočiti i mjesta gdje završava dio jednog a počinje drugo poglavlje iz originalnog teksta. Na osnovu takve vještine i zavidne sposobnosti da se jedan obiman tekst od preko dvadeset i pet hiljada stihova vjerno predstavi u svega tristo šezdeset stihova može se pretpostaviti da je Sinečak znao *Mesnevi*ju napamet. Stoga ovaj rukopis s pravom nosi naziv *Ġazīre-ye Masnawī (Otok Mesnevi*e), jer predstavlja dostojan izbor iz ovoga čuvenog djela i adekvatan uvod u okean njegovih kazivanja. Djelo je veoma brzo steklo ugled na različitim stranama islamskoga svijeta, što potvrđuju njegovi rukopisi, koji su bili dio rukopisnih zbirki na golemom geografskom prostoru od Indijskog potkontinenta, preko Irana i Egipta sve do Osmanskog carstva. Na turskom jeziku i na prostorima Osmanskog carstva napisan je najveći broj komentara ovoga izbora iz *Mesnevi*e, među kojima i komentar Abdullaha Bošnjaka.¹² U Gazi Husrev-begovoj biblioteci čuva se izvorni tekst ovoga djela na perzijskom (R-2798/2), te njegov komentar na turskom jeziku pod naslovom *Lamaḥāt lama'āt al-baḥr al-ma'nawī*, čiji je autor Ilmi-dede Bagdadi.¹³ Nametak navodi kako je komentar teksta *Ġazīre-ye Masnawī* od

12 O djelu i najznačajnijim komentarima više vidjeti: Sinečak, Yūsof, *Ġazīre-ye Masnawī*, Tashīh wa touzīh: doktor Ne'matollāh Īrānzāde, Entešārāt-e 'Elm wa dāneš, Tehrān, 1388/2009; 'Ezzatpūr, 'Edālat' 'Mo'arrefī-ye ketāb: *Ġazīre-ye Masnawī*', *Ketāb-e māh-e adabīyyāt*, šomāre-ye 165, 1390/2011.

13 Ilmi-dede Bagdadi sačinio je komentar po nagovoru jedne uvažene osobe iz osmanske porodice kako bi *Mesnevi*ju približio i onima koji ne poznaju perzijski jezik. (Popara,

Abdullaha Bošnjaka također čuvan u rukopisnoj zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke (R-6854) i daje opis tog rukopisa. Bošnjak je na svaki stih iz originalnog teksta na perzijskom napisao po petnaest do dvadeset stihova na turskom jeziku. Kako je rukopis prepisan 1038/1628-1629. godine, to jest u vrijeme autorova života, Nametak zaključuje kako nije isključeno da je posrijedi autograf.¹⁴ Međutim autor ovoga članka nije pronašao rukopis Bošnjakovog komentara pod navedenim brojem niti drugdje u rukopisnoj zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke.

Među dvojezičkim rukopisima još vrijedi spomenuti manji izbor pod naslovom *Tarğome-ye abyāt-e Masnawī* (R-928/2), koji sadrži nekoliko stihova na perzijskom s prijevodom i komentarom na turskom jeziku. To je rukopis čije postojanje također svjedoči o širokom interesu za Rumijevo djelo, budući da je turski bio mnogo rašireniji na ovim prostorima te da je bilo mnogo manje onih koji su znali perzijski jezik i mogli čitati originalni tekst *Mesneviye*. Zato je postojala potreba da se određeni dijelovi toga teksta prevedu na osmanski turski jezik kako bi bili dostupni širem krugu čitatelja.

Rukopisi teksta *Mesneviye*

U rukopisnoj zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke čuvaju se cjeloviti tekstovi prvog i drugog sveska unutar jednoga rukopisa (R-3066) te petoga sveska *Mesneviye* (R-8516). Osim njih, postoje i rukopisi koji sadrže manje izbore, to jest fragmente pojedinih svezaka, i to prvog (R-928/1; R-2559; R-4316) i sedmog (R-9823; R-9824), opet namijenjene širem krugu zainteresiranih. U vezi sa sedmim sveskom *Mesneviye* zanimljiva je činjenica da se neko vrijeme vjerovalo kako pripada Dželaluddinu Rumiju, ali je već odavno takva tvrdnja pobijena; autor ovoga sveska ustvari je nepoznati pjesnik iz IX/XVI stoljeća koji je bio sljedbenik Rumijeva učenja, ali koji čak nije dobro vladao ni prozodijskim osobenostima perzijskog jezika, što se dá zaključiti na osnovu analize stila rukopisa ovoga djela.¹⁵ Pripisivanje sedmoga sveska

Haso, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo. Svezak trinaesti*, London: Al-Furqān Islamic Heritage Foundation; El-Kalem, Sarajevo, 2004., str. 337) U rukopisnoj zbirci Bošnjačkog instituta u Sarajevu pod brojem 593/1 ubilježen je komentar istoga djela, također na turskom jeziku, pod autorstvom nekog Derviša Alija. (Nametak, Fehim, Trako, Salih, *Katalog arapskih, perzijskih, turskih i bosanskih rukopisa iz zbirke Bošnjačkog instituta*, Bošnjački institut, Zürich, 1997., str. 351). Zanimljivo je da se komentar čiji se rukopis čuva u Bošnjačkom institutu ne spominje među komentarima djela *Ġazāire-ye Masnawī*.

14 Nametak, Fehim, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo. Svezak četvrti*, Al-Furqān Islamic Heritage Foundation, London; El-Kalem, Sarajevo, 1998., str. 230.

15 Iranac Forūzānfār detaljno razmatra autorstvo tzv. sedmog apokrifnog sveska *Mesneviye*,

Dželaluddin Rumiju samo po sebi mnogo govori o ugledu autora na prostoru Osmanskoga carstva i oreolu svetosti stvorenom oko njegovog imena. To se dodatno može potvrditi činjenicom da uopće nije lahko odvojiti historijske od kvazihistorijskih podataka najprije u vezi s Rumijevim životom, ali isto tako, kako se može vidjeti, i djelima.¹⁶ Postojanje dva primjerka ovoga sveska u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu ove prostore i praktično čini dijelom te geografije i potvrđuje ugled što ga je pjesnik ovdje uživao.

Komentari *Mesneviye*

Među komentarima se ističu Sururijev komentar *Mesneviye* na perzijskom jeziku i rukopisi dvaju komentara na turskom jeziku napisanih krajem XVI i početkom XVII stoljeća. Autor prvog među turskim komentarima jeste Mustafa Šem'i, a djelo nosi naslov *Šarh-e Masnawī-ye Ma'nawī* (R-2348, R-1605, R-397, R-365, R-209). Ovaj komentar *Mesneviye* napisan je pred kraj XVI stoljeća i ubrzo je stekao veliku popularnost i može se reći da je bio bolje prihvaćen od postojećih komentara.¹⁷ U Gazi Husrev-begovoj biblioteci

navodeći pet razloga zbog kojih ga zasigurno nije napisao Rumi. Ukratko, razlozi su sljedeći: ovaj svezak po stilu i kvalitetu pisanja nije ni približan ostatku *Mesneviye*, što je već samo po sebi sasvim dovoljan razlog da se pripíše drugome autoru. Pored toga, jedino ovaj svezak ne posjeduje tematsku vezu s prethodnim sveskom, a svi ostali vezani su za prethodne. Zatim, indikativno je da autor ovoga sveska pohvalno govori o Fahrudinu Raziju, autoru čiji su svjetonazor Dželaluddin Rumi i njegov otac Behauddin Veled žestoko kritizirali, što je opet jasan indikator da autorstvo ne može biti pripisano Dželaluddin Rumiju. Uz to, u ovome tekstu više puta spominju se izrazi *Moulā-ye Rūm* i *Moulawī*, koji se ne mogu naći u ostatku *Mesneviye*. Konačno, podatak da je među svim komentatorima *Mesneviye* jedino Ismail Ankaravi tvrdio kako stihovi sedmoga sveska pripadaju Rumiju, uz sve prethodne argumente ne ostavlja nikakvu sumnju da je autor ovoga rukopisa neki drugi pjesnik. Vidjeti: Forūzānfār, Badī'ozzamān, *Moulānā Ġalāloddīn Mohamad Moulawī*, Čāp-e sewwom, Entešārāt-e Mo'īn, Tehrān, 1387/2008, str. 234-237. Tekst sedmog, apokrifnoga, sveska *Mesneviye* štampan je u originalu na perzijskom jeziku zajedno s detaljnom uvodnom studijom 2001. godine u Iranu. (Vidjeti: Dānešpažūh, Manūčeher, *Daftar-e haftom-e Masnawī: sorūde-ye šā'erī našenāxte, tahrīr be sāl-e 814 heġrī-ye qamarī*, Entešārāt-e Tahūrī, Tehrān, 1380/2001). Fragmenti ovoga djela u rukopisima iz Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu predstavljaju istu verziju teksta kao i spomenuti štampani primjerak.

16 Danas postoji ogroman broj različitih verzija životopisa Dželaluddina Rumija, od kojih su najranije nastale za vrijeme njegova života ili neposredno nakon smrti, dok se druge još uvijek pišu. Međutim, i pored toga, teško je potvrditi autentičnost mnogih podataka u vezi s njegovim životom i djelima, tako da se autori ne mogu složiti posebno u vezi s određenim događajima iz njegova života. O nekim od tih razilaženja više vidjeti: Drkić, Munir, *Diskurs višejezičnosti u Mesnevi Dželaluddina Rumija*, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2012., str. 8-20.

17 Gozelyūz, 'Alī, „Šarhhā-ye Masnawī dar Ānātoli“, *Soxan-e 'ešq, šomāre-ye 31*, 1385/2006, str. 23.

čuvaju se Šem'ijevi komentari prvog, drugog, petog i šestog sveska *Mesnevi-je*. Drugi komentar *Mesnevi-je* nosi naslov *Fātih al-abyt*, a autor mu je Ismail Ankaravi (umro 1631.). Ankaravijev komentar prihvaćen je izuzetno dobro na govornom području turskoga jezika, bolje od ostalih komentara na tom jeziku. Sam autor u uvodu svoga komentara navodi podatak da je tumačenju *Mesnevi-je* pristupio s gnostičkog aspekta, i to na osnovu drugih islamskih tekstova, čiji broj prelazi četrdeset. Moguće je da je ovakav način tumačenja i osigurao uspjeh Ankaravijevog komentara.¹⁸ U Gazi Husrev-begovoj biblioteci čuvaju se prvi (R-5785, R-6078) i šesti svezak (R-223) Ankaravijevog komentara.¹⁹ Među komentarima još, iako obimom mali tekst, vrijedan pažnje sigurno je i komentar nekih stihova prvoga sveska *Mesnevi-je* (R-928/2), koji je na perzijskom jeziku napisao Zarifi Hasan Čelebi.²⁰

Najvredniji ne samo među komentarima *Mesnevi-je* iz rukopisne zbirke Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu već i među svim rukopisima vezanim za ovo djelo jeste *Šarh-e Masnawī* autora Muslihuddina Mustafe Sururija (1492-1562). Sururi je prvi put u XVI stoljeću napisao komentar Rumijevog najpoznatijeg djela na perzijskom jeziku. Najznačajnija osobina ovoga komentara jeste ta što je pristup autora bio filološki. Drugim riječima, stihovi su uglavnom tumačeni s gramatičkog i semantičkog aspekta, a kazivanja i pripovijesti dodatno su pojašnjavani, dok je u gnostičkom smislu ovaj komentar slabiji od kasnijih.²¹ Rukopis Sururijevog komentara u Gazi Husrev-begovu

18 Među svim islamskim tekstovima Ankaravi je najviše koristio Ibn Arebijev *al-Futūh# al-makkiyya*. On je s jedne strane objašnjavao ideje i stavove Dželaluddina Rumija, dok je sam s druge strane bio pod snažnim utjecajem Ibn Arebijevih pogleda, a takav pristup rezultirao je time da čitatelji ovoga komentara razumiju *Mesnevi-ju* drugačije u odnosu na ono što ona ustvari jeste, odnosno da mnogi Rumijevi stavovi budu objašnjeni stavovima i uvjerenjima Ibn Arebija. Takvih tumačenja *Mesnevi-je* na osnovu Ibn Arebijevog razumijevanja bilo je i ranije, ali im je Ankaravi dao općeprihvaćenu formu, a isti trend nastavljen je i nakon Ankaravija. Ovaj autor kritiziran je mnogo zbog toga što je napisao komentar sedmog, apokrifnoga, sveska *Mesnevi-je*. Gozelyūz, op. cit. str. 23-24.

19 Popara, Haso, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. XIII, str. 334-337.

20 Dobrača, Kasim, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa. Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo. Svezak prvi*, Starješinstvo Islamske vjerske zajednice za SR Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1963., str. 515-516.

21 Gozelyūz, op. cit. str. 23. Zanimljivo je da je i pristup Ahmeda Sudija u tumačenju perzijskih klasika bio dominantno filološki. Sudi je zbog takvog pristupa često bio kritiziran od strane iranskih autora, ali je i pored toga naročito njegov komentar Hafizovog *Divana* stekao svjetsku slavu. Imaju li se u vidu kontekst i primarni recipijenti filoloških komentara, nedvojbeno je da je takav pristup bio odraz postojeće potrebe. Ako se komentira tekst na perzijskom jeziku izvan govornog područja tog jezika, prvi i nezaobilazni korak nesumnjivo je filološka analiza teksta. Zato raniji komentari perzijskih klasičnih djela na prostoru Osmanskog carstva i jesu bili filološki, dok poslije njih tek dolaze gnostički komentari. Prema tome, kritike nativnih govornika perzijskog jezika ne uzimaju ozbiljno u obzir kontekst nastanka ovih djela i zanemaruju njihove primarne recipijente, tako da

biblioteku donesen je iz Mostara, drugog značajnog centra u kojem se javno čitala i tumačila Rumijeva *Mesnevice*. Danas se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci čuvaju treći (R-390), četvrti (R-3780) i peti svezak (R-3769) ovoga djela. Rukopisi su prvobitno bili dio zbirke Derviš-paše Bajezidagića u Mostaru, a uz ovaj komentar u zbirci su, među ukupno četrdeset i šest svezaka knjiga, bili čuvani još Džamijev *Beharistan*, Sadijev *Dulistan* i Hafizov *Divan*.²² Sururijev komentar bio je službena verzija teksta za čitanje i tumačenje *Mesnevice* u Mostaru. Rukopisi Sururijevog *Šarha* vrijedni su posebno zbog dvije opaske, a obje su navedene na početku rukopisa komentara četvrtog i petog sveska. Iz tih bilješki saznajemo da je posrijedi autograf, rukopis napisan rukom samoga autora 1552. godine, što mu daje izuzetnu vrijednost. Druga opaska sadržana je u nesvakidašnjoj i iznimno zanimljivoj bilješci kako je vakif uvjetovao da ovaj rukopis može koristiti samo muderris, predavač kojem je povjereno tumačenje *Mesnevice* u Mostaru, i niko drugi. Prema uvjetima vakifa, ovaj rukopis, kojem nema sličnog na svijetu, ne smije se ni iznositi, pa čak ni prepisivati, jer se tako može pohabati i oštetiti. (R-3769: fol 2; R-3780: fol 2) Hasandedić navodi kako je Derviš-paša Bajezidagić isti uvjet, da se ne smiju iznositi iz biblioteke niti prepisivati jer bi se na taj način oštetili, postavio i za ostale rukopise iz ove zbirke.²³ Ova bilješka zorno svjedoči o jednoj vrsti oreola svetosti stvaranog oko imena Dželaluddina Rumija, koja je, kako se može vidjeti, naišla na plodno tlo i na prostoru Bosne pod upravom Osmanlija. Zna se da je osnovni princip u vezi s knjigama bio taj da se one prepisuju i umnožavaju kako bi se znanje širilo, a taj se princip narušava u izuzetno rijetkim slučajevima. To što u slučaju ovog rukopisa stoji ta bilješka svjedoči o njegovoj vrijednosti i značaju za samoga vakifa, ali isto tako jako mnogo govori o statusu i poštovanju što ih je uživala *Mesnevice* na ovim prostorima. To poštovanje korespondira s utjecajem *Mesnevice* na ovdašnje pjesnike i statusu koji je općenito uživala u ovdašnjoj kulturnoj tradiciji, koji se ponajviše ogleda u tradiciji njenoga tumačenja.

Postoje još neki kraći komentari, kakav je komentar dijela prvoga sveska autora Zarifija Hasana Čelebija (R-2758/2) te komentar pojedinih poglavlja autora Kemaluddina Vaiza (R-198), na čijem je početku autor naveo deset kraćih poglavlja o učenju i terminologiji mevlevijskog sufijskog reda i njegovim šejhovima.²⁴ Ovi rukopisi bili su namijenjeni širem auditoriju čitatelja i recipijenta u odnosu na cjelovite komentare djela. Dok su autori cjelovitih

tekstu nastalom u specifičnim okolnostima prilaze iz sasvim drugog konteksta, onog u kojem sami oni razumijevaju klasične perzijske tekstove.

22 Hasandedić, Hivzija, „Kratka prevod (ekscerpt) druge vakufname..., *Hercegovina*, časopis za kulturu i historijsko naslijeđe, br. 10, Mostar, 1998., str. 18.

23 Hasandedić, Hivzija, op. cit. str. 18.

24 Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. XIII, str. 588-589.

komentara, bez obzira na jezik kojim su se koristili, prvenstveno imali za cilj protumačiti djelo i tako ponuditi svoju cjelovitu sliku o njemu, kraći izbori koncipirani su tako da budu dostupni i onim recipijentima čiju pažnju ne zaoкупlja ukupna slika o djelu i nauku njegova autora već jasne poruke pojedinih kazivanja i stihova. Zbog toga fragmentarni komentari *Mesneviye* svjedoče o širokom zanimanju koje je budilo ovo remek-djelo sufijske književnosti bolje nego komentari integralnoga teksta.

Ostala djela

Široki interes za *Mesneviyu* i poštovanje koje je uživala u ovdašnjoj tradiciji možda najbolje potvrđuju djela koja ne sadrže originalni tekst, već dodatno pojašnjavaju neke njegove dijelove ili za temu imaju ugled, veličinu i utjecaj Rumijeve najpoznatijeg djela. Takva su dva rukopisa koji se čuvaju u *Zbirci* (Mağmū'a) pod brojem R-2786. Jedan od njih nosi naslov *Moşkelāt-e Masnawī* (R-2786/9), a posrijedi je rječnik nepoznatog autora u kome su na perzijskom jeziku data objašnjenja pojedinih riječi i sintagmi iz *Mesneviye*, oko čijeg su značenja očito postojala razilaženja među onima koji su tumačili *Mesneviyu*. Ta različita tumačenja bila su rezultat različitih pristupa tekstu ovoga djela. Drugi rukopis jeste djelo *Dar bayān-e madh-e Masnawī*, spjev u pohvalu *Mesneviye* autora Dedea Omera Roušanija, šejha halvetijskog sufijskog reda.²⁵ Djelo govori o vrijednostima *Mesneviye*, njenom značaju i utjecaju koji je vršila stoljećima.

III.

Ako bismo tragali za nekim generalnim zaključkom koji se može izvesti na osnovu uvida u rukopise *Mesneviye* koji se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, moglo bi se reći da jesu malobrojniji od rukopisa *Pendname* i *Dulistana*, ali su po svome sadržaju i namjeni raznovrsniji od rukopisa ova dva, kao i ostalih djela na perzijskom jeziku. Povrh toga, rijetki su tekstovi u čiju su čast i pohvalu nastajala druga djela i čija su značenja i učenja tako široko i detaljno objašnjavana, kao što je slučaj s *Mesnevijom*. Rukopisi čuvani u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu nepobitan su dokaz ugleda Rumijevog najpoznatijeg djela u ovdašnjem kulturnom miljeu. Ovi rukopisi bolje nego bilo šta drugo pokazuju da je interes za *Mesnevijom* bio prisutan među različitim društvenim skupinama, a ne samo među obrazovanom elitom, iz čega je onda moguće izvoditi i određene zaključke u vezi s nivoom pismenosti u značajnijim gradskim sredinama, ali to bi zahtijevalo mnogo šire istraživanje i veći broj rukopisa morao bi biti uzet u razmatranje.

25 Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. XIII, str. 380.

Dosad se široki interes za *Mesnevillejom* objašnjavao postojanjem tradicije tumačenja njenih kazivanja i stihova, utjecajem na ovdašnje autore i rjeđe činjenicom da su autori s ovih prostora pisali komentare ovoga djela, ali je nedvojbeno da se isti zaključak može izvesti i iz uvida u rukopise *Mesneville* pohranjene u najvećoj zbirci rukopisa na arapskom, perzijskom, turskom i bosanskom jeziku u Bosni i Hercegovini, posebno ako se u vidu imaju strukturna, sadržajna i tematska raznovrsnost rukopisa. Dakako, pojedini rukopisi značajni su i mogu se proučavati zasebno iz različitih aspekata: književnog, gnostičkog, historijskog, estetskog i općenito kulturološkog. Očekivati je da u budućnosti budu provedena neka istraživanja na pojedinim rukopisima ili manjem broju njih.

Kako se da vidjeti, ne tako mali broj rukopisa *Mesneville* sačuvan je izvorno na perzijskom jeziku. Zna se da je perzijski smatran jezikom književnosti i lijepoga izraza, što treba zahvaliti utjecaju perzijske književne tradicije općenito na osmansku divansku književnost i ugledu što su ga perzijski klasični autori, s Dželaluddinom Rumijem na čelu, uživali na prostoru Osmanskoga carstva. Zahvaljujući širokom interesu za klasičnu perzijsku poeziju, perzijski tekstovi stigli su i na područje Bosne, gdje je ovaj jezik izučavan u određenim medresama i na nekim drugim mjestima. Osnovni cilj izučavanja perzijskog jezika bio je upravo čitanje klasičnih perzijskih tekstova, dok sam perzijski jezik nikad nije bio službeni jezik na ovim prostorima niti je imao direktne kontakte s bosanskim, što govori da nije nametan ili širen na ovim prostorima kao neki drugi jezici u prošlosti. Perzijski nije bio ni jezik religije; u islamskom svijetu to je bio arapski, kao što je u Evropi bio latinski. Postojanje rukopisa na perzijskom jeziku, među kojima posebno mjesto zauzimaju rukopisi *Mesneville*, svjedočanstvo je nesvakidašnjeg fenomena da se jedan jezik izučava zbog tekstova napisanih na njemu. Obično je redosljed obrnut, to jest prisustvo određenog jezika i njegova zastupljenost na nekom prostoru podstiče na čitanje tekstova na tom jeziku. Tako rukopisi Rumijeve *Mesneville*, i drugih djela na perzijskom jeziku, svjedoče o posebnoj vrsti jezičkih kontakata i utjecaja između perzijskog i bosanskog, što je bez ikakve sumnje veoma zanimljiva pojava i snažan podsticaj za dodatna istraživanja u oblastima sociolingvistike i historijske lingvistike.

Masnavi manuscripts in Gazi Husrev bey library in Sarajevo

(Summary)

This article presents the Masnavi manuscripts from the Gazi Bey Library manuscript collection in Sarajevo, which holds the largest number of manus-

cripts of this work . These manuscripts can generally be divided into those that contain the text of this work, its comments and finally works that are in different ways related with Masnavi, but do not contain the text of the work itself. In Gazi Husrev-bey library, the integral text of the first, second and fifth volumes of the Masnavia and fragments of the first and seventh, apocryphal volumes are kept. With regard to comments, there are Šem'i and Ankaravi comments on the Turkish and Sururi comment in Persian. Shorter works, comments of individual parts or poems from Masnavi can also be found. Among the other works in the library are glossary of Masnavi terms and phrases, and a work written in praise of Rumi's masterpiece, which still provides valuable information about the impact of Masnavi. Given the language in which they were written, there are manuscripts in Persian, Turkish and bilingual manuscripts.

The general conclusion is that the Masnavi manuscripts in Gazi Husrev bey Library, although fewer than some other texts in Persian, are mainly well-known because of their diversity. This diversity is testimony to the broad interests of the Masnavi and the respect this book enjoyed, and not only among the educated elite, but also among different social groups.